

RECENZIJOS

Lietuvių kalbos gramatika, I, Vilnius, 1965, 752 p., II, ten pat, 1971, 779 p.¹

Pirmasis akademinės „Lietuvių kalbos gramatikos“ tomas pasirodė jau senokai – prieš septynerius metus. Ir štai dabar turime jau ir antrąjį tomą, skirtą likusiai morfologijos daliai – veiksmažodžiui ir nekaitomoms kalbos dalims. Taigi pagaliau suinventorizuota, susisteminta ir platokai aprašyta visa mūsų bendrinės kalbos fonetika bei morfologija ir tuo pačiu pastatyta dar viena gairė netrumpame mūsų gramatikos mokslo kelyje, pradėtame Kleino ir vaisingai tęstame Šleicherio, Kuršaičio, Jablonskio. Ir tai ne eilinė gairė, o lyg ir viso to kelio apvainikavimas. Daugiau kaip pusantro tūkstančio didelių puslapių – kad ir kaip kritiškai į juos žiūrėtum – negali nedžiuginti. Tai didelis šuolis į priekį nuo ankstesnių plonų, neišsamų, dažniausiai tik praktikos reikalams skirtų gramatikų, šuolis, pareikalavęs didelių organizacinių ir kūrybinių nemažos žmonių grupės pastangų. Tai žymus mūsų kultūros gyvenimo įvykis, kurio tolesnį poveikį nelengva ir numatyti. Bet jau ir dabar nėra jokios abejonės, kad gramatika yra ir ilgus metus dar bus reikalinga kaip kasdienė duona visiems, kas susiduria su bendrine kalba ir jos praktika, kad ji brangi kiekvie-

nam, kas studijuoja gimtąją kalbą, kad ji tiesiog neįkainojama vertybė visiems lietuvių ir apskritai baltų kalbų tyrinėtojams, kad ji ne tik geriau įtvirtins ir stabilizuos bendrinės kalbos normas, bet ir žymiai paskatins mūsų fonetikos ir morfologijos tyrinėjimus, sužadins gal ne vieną teorinę mintį. Svarbi ji ir mūsų diachroninei kalbotyrai, nes tik raiškus sinchronijos vaizdas aiškiai parodo dabartinės sistemos vidinius prieštaravimus bei nenuoseklumus, kuriuos paaiškinti yra vienas svarbiausių diachroninės kalbotyros uždavinių. Be to, tokia gramatika diachronistą išvaduoja nuo pirminių faktų kaupiamojo darbo ir leidžia atsidėti savoms, grynai diachroninėms problemoms. O toks darbo pasiskirstymas – svarbi geros diachroninių tyrimų kokybės garantija ir prielaida, nes ir sąžiningiausias kalbos istorikas, pats kaupdamas ir interpretuodamas sinchroninę medžiagą, gali susidurti su nelengvai įveikiama pagunda tą medžiagą nesąmoningai parinkti, grupuoti ir interpretuoti palankiausia savo išankstinėms hipotezėms linkme.

Gramatikos autoriai tai yra jautę ir suvokę, nes visame veikalo tekste nuo pradžios iki galo nesunkiai įžiūrimos dvi ryškios tendencijos, du bene svarbiausi tikslai: pirma, išryškinti ir kodifikuoti visą mūsų fonetikos ir morfologijos reiškinių įvairovę, visą jų inventorių, antra, pateikti kuo daugiau patikimos faktinės medžiagos tolesniems tyrinėjimams. Pastebima ir trečia tendencija – noras parodyti kalbos turtingumą, įvairumą, gyvumą, iškelti kuo daugiau medžiagos, teigiamai reprezentuojančios vertingiausias mūsų liaudies kal-

¹ Autoriai: I t. – A. Laigonaitė, V. Mažiulis, K. Ulvydas, V. Urbutis, V. Vaitkevičiūtė, A. Valeckienė; II t. – V. Ambrazas, P. Bernadišienė, Z. Dumašiūtė, P. Gailūnas, E. Galnaitytė, I. Jašinskaitė, V. Labutis, J. Paulauskas, J. Pikčilingis, N. Sližienė, K. Ulvydas, A. Valeckienė, E. Valiulytė, J. Žukauskaitė; vyr redaktorius: K. Ulvydas [LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas].

bos savybes – jos konkretumą, sodrumą, dinamiką. Autoriai daug kur (žinoma, tiek, kiek leidžia sausa ir bešališka mokslo veikalo metakalba) žavisi kalbos lobiais ir neretai tiesiog nepajėgia atsisakyti gražesnio, gyvesnio pasakymo net ten, kur tiesioginės tam tikrų gramatikos teiginių pagrindimo ir iliustravimo funkcijos jis ir neatlieka. Dėl to, skaitant knygą, o ypač antrąjį jos tomą, vietomis susidaro gana didelio faktinės medžiagos pertekliaus išpūdis. Ypač per gausūs atrodo iš tarmių surinkti faktai. Bet priekaištauti dėl to autoriams vargu ar būtų teisinga: mūsų bendrinė kalba dar nėra tokia išaugusi, kad galėtų misti vien savo pačios syvais, o tarmės yra išsaugojusios dar daug jai labai reikalingų vertybių. Be to, be tarminės medžiagos gramatika beveik neatliktų svarbiausios savo paskirties – negalėtų būti rimtu diachroninių tyrinėjimų pagrindu.

Abu savo tikslus (žinoma, ir trečiąjį) gramatikos autoriai pasiekė – tai visiškai aiškus ir neabejotinas dalykas. Vieniems autoriams tai pasisekė geriau, kitiems menčiau, bet medžiagos tolesniems teoriniams apmąstymams ir praktiniam bendrinės kalbos plėtojimo darbui gramatikoje tikrai apstu. Išryškinta ir daugybė iki šiol mūsų kalboje niekieno dar nepastebėtų prasminių ir struktūrinių niuansų, susisteminta nemaža iki šiol tik prabėgom minėtų reiškinių. Kaip pavyzdį galima nurodyti J. Pikčilingio rašytą „Jaustuko“ skyrių, kuriame šiai „menkai“ žodžių klasei pirmą kartą skirta tiek dėmesio ir parodyta, kokia ji turtinga ir įvairi, padėtas pagrindas tos klasės žodžių genezei ir raidai tyrinėti. Naują žodį moksle tarė ir I. Jašinskaitė, plačiai ir sistemingai aprašiusi prasmines ir struktūrines ištiktukų ypatybes – iki šiol ir joms iš tikrųjų mažai tebuvo skiriama dėmesio. Daug naujų faktų bei išvadų yra kol kas menkai tetyrinėtų kalbos dalių – jungtukų ir dalelyčių skyriuose (autoriai – J. Žukauskaitė ir V. Labutis), daug įdomių, niekieno nepastebėtų reiškinių randame ir skaitydami apie prieveiksmį, prielinksniį, įvardį (autoriai K. Ulvydas, E. Valiulytė, A. Valeckienė), daug

jų pateikia ir įvairių „Veiksmažodžio“ poskyrių autoriai (ypač apie dalyvius rašęs V. Ambrazas). Pirmą kartą plačiai rašoma ir apie daiktavardžio giminės ir skaičiaus kategorijas (autorė A. Laigonaitė). Tačiau ryškiausias mokslinis laimėjimas gramatikoje be abejonės yra V. Urbučio rašytas didokas „Daiktavardžių darybos“ skyrius (I 251 tt.). Tam tikra prasme jį galima laikyti tiesiog šedevru, pavyzdžiu, į kurį turėtų lygiuotis kiti dabartinės kalbos tyrinėtojai, ne visiškai nutraukę ryšius su „klasikinės“ kalbotyros principais. Svarbiausios teigiamos to skyriaus savybės – griežtai sinchroninis požiūris į žodžių darybą, tikslus (net statistinis) produktyvių ir neproduktyvių darinių atribojimas, nuoseklus vedinių ryšio su pamatiniu žodžiu (iš esmės „neklasikinėje“ kalbotyroje gerai žinomo tiesioginių segmentų, arba sandų, principo) paisyimas, labai apgalvotas tarminių ir šiaip „unikalių“ darybos priemonių (pvz., priesagu) pateikimas ir kt. Visa tai ši skyrių daro visiškai šiuolaikinį ir todėl vertingą ne tik faktine medžiaga, bet ir savo vidine logika, „vidiniais“ teoriniais principais.

Kituose skyriuose tokio (ne terminologinio, o esminio, „vidinio“) šiuolaikiškumo, deja, gerokai pasigendame – net ir ten, kur kalbama apie kitų kalbos dalių darybą. Priešingai, kitur ryškėja nemaža vad. „klasikinės“ gramatikos negerovių.

Labiausiai į akis krinta sinchroninio ir diachroninio tyrimo aspektų nepaisyimas. Visų pirma, ne labai aiškūs knygoje yra dabartinės bendrinės lietuvių kalbos chronologiniai rėmai. Iš paaiškinimo, kad tai esanti „toji kalba, kuria spausdinamos knygos, leidžiami laikraščiai, rašomi įvairiausi raštai, kuri dėstoma mokyklose, <...> vartojama visame viešajame gyvenime“ (I 4), lauktume, kad aprašoma tik mūsų amžiaus vidurio kalba (kaip, pavyzdžiui, naujojoje akademinėje rusų kalbos gramatikoje), bet labai gausūs pavyzdžiai iš tautosakos ir gana ankstyvų rašytinių šaltinių verčia tuo suabejoti. Dar labiau imi abejoti, radęs ne petitu išspausdintus paragrafus apie tokius arba visai išnykusius,

arba siaurais dialektizmais virtusius reiškinius, kaip pašalio vietininkai, siekinys, būsimąjo laiko neveikiamieji dalyviai. Tie faktai ypač stebina, kai randi *petitu* pateiktas tokias gyvas ir bendrinei vartosenai reikalingas įvardžių formas, kaip *mudu*, *judu*.

Nepakankamai aiškūs ir „erdviniai“ bendrinės kalbos rėmai. Beveik visur, o ypač „Iš-tiktuko“, „Jaustuko“ ir „Daiktavardžio“ skyriuose, plačiai operuojama iš tarmių paimtais faktais ir nėra duomenų iš bendrinės kasdienės šnekamosios kalbos. Tai ypač kliūva „Prieveiksmio“ skyriuje, kur be didesnės atrankos pridėta ne *petitu* retų tarminiųrieveiksmių (pvz., *apentais* II 471, *impėdž* II 467, *kieky* II 436, *aniek* II 438, *pašėltai* II 440, net *tandei* II 457, *topradž* II 469, *parubli* II 442), kurių funkciją bendrinėje kalboje atlieka kiti žodžiai². Taip bus atsitikę gal todėl, kad gramatikos terminas *literatūrinė kalba* daug kur *implycite* traktuojamas pažodžiui – kaip grožinės literatūros kalba. Tokį etimologinės reikšmės padiktuotą termino supratimą rodo ir perdėtas dėmesys grožinės literatūros kalbai, ir beveik visiškai kitų bendrinės kalbos stilių ignoravimas. Iš tikrųjų grožinių kūrinių kalba dažnai būna smarkiai nutolus nuo kalbos standarto – prisodrinta tarminių, žargoninių, archainių ir šiaip įvairių bendrinės kalbos kodifikacijai prieštaraujančių elementų. Ypač tai pasakytina apie prozos kūrinių dialogus, iš kurių paimti pavyzdžiai gramatikoje pateikiami be specialios nuorodos (*dial.* ar *pan.*).

Visa tai, ką čia minėjom, dar ne tokia didelė blogybė. Daug blogiau, kad sinchronija ir diachronija (ir, žinoma, sintopija ir diatopija³) susipina pačiame gramatikos tekste, kad

² Iš įvairių tarmių atsitiktinai surinkti žodžiai kalbą gali ne tik kad nepatobulinti, bet ir gerokai sugadinti, nes, išimti iš savo semantinės sistemos, bendrinėje kalboje jie dažnai netenka aiškesnės reikšmės.

³ Švedų kalbininko Hamarstremo terminai. (Sintopinis tyrimas – vienos konkrečios vietos kalbos tyrimas, diatopinis tyrimas – ne vienos vietos kalbos tyrimas.)

joje ne taip jau maža vietų, kur sinchroninis aiškinimas pakeičiamas diachroniniu, į faktus žiūrima pro praeity buvusių santykių prizmę, vartojami ne sinchroniniai, o diachroniniai terminai (pvz., *dalelytinės kilmės priešdėliai*, *senybiniai* ir *naujybiniai prielinksniai* ir kt.). Taip yra atsitikę „Dalelyčių“ skyriaus autoriui, kuris dalelytes atranda jungtuke *jeigu*, daiktavardžiuose *nerimas*, *neapykanta*, *nemokša* ir kt., įvardžiuose *kai kas*, *bet kas* ir kt.; ne geriau elgiamasi ir *si* vadinant sangražos dalelyte (plg. II 186), nes dabartinės kalbos požiūriu tai neabejotinas afiksas, o ne dalelytė, t. y. savarankiška kalbos dalis⁴.

Griežtos sinchronijos nepaisymas ypač yra ydingas tuo, kad dažnai sukelia problemos išsprendimo iliuziją: užuot atsakius į klausimą, kas kalboje *yra*, atsakoma į kitą klausimą – kas *buvo* – ir tuo būdu pakeičiamas problemos adresas, bet pati problema lieka neišspręsta. Toks dažnas klausimų „peradresavimas“ gramatikoje paliko nemažai neišaiškintų ir net nepaliestų dalykų. Ypač dėl to nukentėjo morfonologija: knygoje nerasime nei išsamesnio balsių kaitos aprašymo, nei tuo labiau priebalsių ir balsių pakitimų žodžių ir formų darybos procese analizės. Dėl to gerokai nukentėjo ir pati sinchronija: gramatikoje ji atrodo labai negyva ir statiška, afiksams dažnai priskiriami per dideli segmentai, nors jau iš pirmo žvilgsnio matyti kitokie jų darybos dėsningumai. Pavyzdžiui, esamojo laiko veikiamieji dalyviai struktūriškai turi priesagą *-nt-*, dedamą prie „trečiojo asmens“ *eina + nt → einant-*, *tyli + nt → tylint-*, *rašo + nt → rašont → rašant-* (būtina morfonologinė transformacija), o vienaskaitos vardininkas lengvai paaiškinamas galūne *-s* ir dviem elementariomis daugelyje formų randamomis transformacijomis. „Istorijos“ nereikia ir padalyviams: jie išvedami iš dalyvių vns. galininko, atmetant galūnę. Be diachronijos galima aiškinti ir sangražinius padalyvius – pakanka gana bendros morfonologinės tai-

⁴ Be to, čia aiškiai matyti, kad autoriai yra dar neįpratę dalelytę traktuoti kaip atskirą kalbos dalį.

syklės, kad postpozicinis sangražos afiksas *-s* po trunkių priebalsių tam tikrais atvejais virsta į *-is*: *rašymas + s → rašymasis*, *nešas + s → nešasis*, *nešes + s → nešesis*, *ruošdamas + s → ruošdamasis* ir pagaliau *sukant + s → sukantis*. Visos šios formos knygoje aiškinamos „atomistiškai“: vienur (II 377) randama antra „galūnė“, kitur *-i* aiškinamas kaip sena naujininko galūnė (II 385). Jeigu ne tam tikros diachroninės idėjos ir statiškas požiūris į sinchroniją, kažin ar būtų likęs nepastebėtas gramatikoje kamiengalių funkcionavimas daugelio vardažodžių⁵ ir ypač veiksmožodžių paradigmos⁶.

Ir šiaip knygoje diachroninių ir diatopinių faktų yra per daug. To pobūdžio pastabos vietomis yra tokios išsamios, kad susidaro įspūdis, jog šiuo veikalu norėta kompensuoti iki šiol vis dar neparašomą istorinę gramatiką. Tai ypač pasakytina apie „Skaitvardžio“, „Įvardžio“, „Dalyvių“, „Padalyvio“, „Pusdalyvio“ skyrius. Tačiau toks įspūdis būtų klaidingas: kai kurie autoriai diachronijai neskiria beveik jokio dėmesio (jeigu nepaisysim vienos kitos pastabėlės). Neretai saiką viršija ir *petitu* pateikiami labai gausūs tarmių faktai, neturintys tiesioginio ryšio su bendrine kalba⁷. Visi šie dalykai rodo tam tikrą mūsų sinchroninės („aprašomosios“⁸) grama-

⁵ Plg. J. Marvan, *K základům současné litevské deklinace*, — *Slovo a slovesnost*, XXVIII, 4 (1967), 401–405.

⁶ Nesunku pastebėti, kad balsiai *a*, *i*, *o* funkcionuoja ne tik trečiojo asmens formose. Be to, laikydami trečiojo asmens *-a*, *-i*, *-o* galūnėmis, turėsime atsisakyti neabejotinai teisingo teiginio, kad esamojo laiko neveikiamieji dalyviai daromi, prie trečiojo asmens pridėdant priesagą *-mas*, *-a*. Kaip po galūnės, kaitybos elemento, gali eiti kokio priesaga, darybos elementas?

⁷ Ypač akį rėžia įvairūs iš izoglosų išplėsti ir netiksliai nurodyti fakteliai.

⁸ Terminas „aprašomoji“ gramatika nėra visai geras, nes aprašomoji gali būti ir diachroninė gramatika. Su šiuo terminu yra su-

tikos teorinį silpnumą ir iš jo plaukiantį norą pakelti jos moksliskumą diachroniniais (ar bent dialektologiniais) dalykais. Iš tikrųjų istorinį ir tarminį foną reikėjo gerokai susiaurinti — pateikti tik tuos faktus, kurie reikšmingiau išryškintų dabartinę bendrinės kalbos vartoseną ir kodifikaciją.

Kitas beveik visai gramatikai bendras nepriimtinas bruožas — tai mąstymas apriorinėmis kategorijomis ir absoliučiu, o ne santykinių mastelių taikymas. Šis bruožas gal net labiau krinta į akis, negu dažnas sinchronijos ribų peržengimas. Ryškiausiai ši negera ypatybė matyti „Fonetikoje“.

„Fonetikos“ dalis gramatikoje šiaip būtų vertinga — tai pirmas toks išsamus bendrinės kalbos garsų aprašymas, pagrįstas gausiais palatografiniais, rentgenografiniais, iš dalies ir intonografiniais tyrimais. Tačiau apriorinis faktų traktavimas tą dalį daro subjektyvią ir daugeliu atvejų nepagrįstą, o vietomis verčia autorę net eksperimentų duomenis dirbtinai parinkti išankstesnei schemai ar hipotezei iliustruoti. Susiformuluoja autorė (ar iš kitų nekritiškai pasiima) teiginį, kad vidutinio pakilimo balsiais laikytini balsiai, kuriuos tariant, liežuvis nors kiek liečia gomurį — ir štai *æ*: ir *e* tampa vidutinio pakilimo balsiais, nors toks teiginys prieštarauja tiek intuicijai, tiek tam neabejotinam faktui, kad tarp *a* ir *e* tipo balsių yra aiški koreliacija, kad lietuvių kalboje balsiai pirmiausia skyla į priešakinius ir užpakalinius (su tomis klasėmis susijusi minkštųjų ir kietųjų priebalsių koreliacija!), o tik paskui kiekvienos eilės balsiai skaidytini į žemutinius, vidutinius ir aukštutinius. Paaiškėjo, kad *v* vienoj kitoj pozicijoj turi šlamesio elementą — ir jis poruojamas su aiškiai svetimu garsu *f* kaip pučiamasis *s*, *z* tipo priebalsis, nors tam prieštarauja ir jo elgesys žodžio viduryje, ir jo pozicija skie-

sijusios įvairios neigiamos konotacijos, atklydusios iš jaunagramatikių epochos, o, be to, pažodžiui suprastas, jis skatina paviršutinį faktų aprašinėjimą ir nestimuluoja teorinių aspiracijų.

menyje⁹. Apibrėžė iš anksto priegaidę kaip skiemens gaidą – ir štai paaiškėja, kad mes turime trumpinę priegaidę, kad pokirtinių skiemenų priegaidės tvirtapradės, kad priegaidžių skiriamasis požymis yra tono judėjimas, – ir tai teigiama su tokiu įsitikinimu, kad užmirštas ir A. Laigonaitės tyrinėjimas, pa- neigęs pagrindinio tono vaidmenį, ir tas faktas, kad klausiamoji ar šiaip kylanti intonacija taip suprastas priegaides turėtų likviduoti – paversti tvirtagalėmis (tiek kirčiuotoje, tiek pokirtinėje pozicijoje). Dėl tokio išankstinio nusistatymo gramatikoje liko neišspręsta ir dvibalsių fonologinės interpretacijos problema: autorė ne tik išleido iš akių akivaizdų funkcini- ni mišriųjų ir sudėtinių dvibalsių tapatumą, bet ir nepagalvojo, ką daryti (palikus sudėti- nius dvibalsius nesuskaidytus) su vad. „antri- nių“ dvibalsių antruoju sandu *i*, *u*: laikydami juos savarankiškais fonemomis (sakysim, *j*, *v* variantais), niekaip nepaaiškinsim, kodėl analogiškai nesieliama su tokiais pat „pirmi- nių“ dvibalsių garsais; nelaikydami jų sava- rankiškais fonemomis, turėsime pripažinti savarankiškų fonemų „teises“ aiškiai perdaug „ilgiems“ ir perdaug nepastoviams segmentams (pvz.: *o:i* iš žodžio *ló:vo:i* ir pan.).

Absoliutinių mastelių pomėgį rodo ir eksperimentų duomenys, kuriais lyg ir tiks- liai aprašoma balsių ir dvibalsių kiekybė, prie- gaidžių ypatybės. Kadais fonetikai iš tikrųjų taip ir yra darę, bet dabar, po Kurto ir Eber- hardo Cvirnerių tyrinėjimo, žinoma, kad fonetinės garsų ypatybės varijuoja pagal vi- sus atsitiktinių reiškinių dėsnius ir todėl ab- solutūs garsų ilgiai, dažnumai ir t. t. nieko tikro apie garsus nepasako. Netaikydami gar- sams tirti matematinės statistikos, laisvai pa- sirinkdami atskirus eksperimentų duomenis (matematiškai kalbant, atskiras generalinės aibės variantes), galime įrodyti, ką tik norime. Tokie „eksperimentai“ yra labai pavojingi, nes

⁹ Centrinų ir periferinių kalbos elemen- tų neskyrimas pastebimas ir morfologijos dalyje: ir ten visai periferiniai dalykai dažnai pateikiami kartu su centriniais.

gali sudaryti klaidingą didelio preciziškumo ir moksliskumo įspūdį, nors iš tikrųjų apie kalbos sistemos fonologinių elementų ypaty- bes nieko nepasako.

Tik apriorizmu galima aiškinti ir at- kaklų autorės norą įteisinti bendrinėje kalboje supriešakėjusio *a* ir *e* opoziciją pokirtiniuose skiemenyse, vadinamąjį „tarptautinį“ *e*, iš kal- bos sistemos visiškai iškrintančius trumpuo- sius *i* ir *u* tvirtapradžiuose dvibalsiuose ir dvi- garsiuose. Nenusisekęs, tiesiog klaidingas yra skiemens aprašymas. Kas gi patikės, kad, pavyzdžiui, *makštis* skyla skiemenimis ne *mak-štis*, o *makš-tis* arba *arklys* – ne *ar-klis*, o *ark-lys*?

Visos šios ydos nekristų taip į akis ir neatrodytų tokios apmaudžios, jeigu knygoje nebūtų operuojama fonologijos terminais – terminais to mokslo, kuris bene pirmasis pa- skelbė žūtbutinę kovą „klasikinei“ absoliu- tinių kategorijų kalbotyrai¹⁰.

Kitur gramatikoje apriorinės, ne iš ty- rimo, o iš tradicijos perimtos kategorijos gal ir gali būti pateisintos praktikos sumetimais: gramatika, operuojanti iš mokyklos žinomais terminais ir klasifikacijomis, suprantama, yra patogesnė nekalbininkams. Šiuo atžvilgiu re- cenzuojamasis veikalas kalbos praktikams tik- rai bus patogus: jame randame iš esmės tas pačias kalbos dalis, įprastinis ir jų išdėstymo planas, nuo išmoktų mokykloj dažniausiai tik savo apimtimi tesiskirs ir daugelis apibrėžimų. Bet moksliniu požiūriu toks kelias negali būti vaisingas, nes, laikantis išankstinės schemos, tyrinėtojiui telieka parinkti daugiau ar mažiau

¹⁰ Kaip matyti iš kelių akivaizdžiai klaidingų teiginių, fonologijos principų auto- rė nebuvo kaip reikiant perpratus. Pavyzdžiui, I 43 teigiama, kad „fonemomis vadinami pa- tys smulkiausi, toliau nebeskaidomi kalbos vienetai“, ir užmirštama, kad fonemos dar skaidomos į smulkesnius elementus – dife- rencinius požymius; I 44 tvirtinama, kad fo- nemos variantai neskiria kalbos žodžių, jų formų, tarsi kalboj būtų kokių variantuose neįk ūnytų fonemų, ir pan.

vykusius pavyzdžius tai schemai iliustruoti. Ir čia nesvarbu, ar ta schema yra sutaurinta tradicijos, ar paties autoriaus sugalvota (o ne „išvesta“ iš faktų).

Knygoje tradicijos varžtai jaučiami dažnai. Vengiama peržiūrėti senuosius „semantišnius“ kalbos dalių apibrėžimus, be motyvavimo paliekami tokie terminai, kaip *bendroji daiktavardžių giminė*, *bevardė būdvardžių* (ir kitų būdvardišku žodžių) *giminė*, *trečiasis veiksmažodžio asmuo* ir t. t. Kadangi tokie daiktavardžiai, kaip *akiplėša* ir *vėpla*, konkrečiame tekste yra arba vyriškosios, arba moteriškosios giminės, nėra jokios prasmės kalbėti apie kažkokią trečią daiktavardžio giminę, todėl ir tas terminas yra nereikalingas. „Bevardę giminę“ laikant būdvardžio forma, reikia arba atsisakyti esamo būdvardžio apibrėžimo, arba būdvardžiams priskirti ir priesagos *-ai*rieveiksmius, kadangi iš būdvardžių jie daromi ne mažiau reguliariai už bevardę giminę ir nuo jos skiriasi iš esmės tik sintaksine pozicija. „Trečiasis asmuo“ nelaikytinas asmeniu jau vien todėl, kad jo formos neturi asmenį ir skaičių rodančios galūnės¹¹.

Kaip ir kitose „klasikinėse“ gramatikose, veiksmažodžių tranzityvumas pateikiamas išplėštas iš daug platesnės ir bendresnės veiksmažodžių valentingumo problemos.

Nemėginama pasvarstyti, ar, pavyzdžiui, veikslas kartais nėra tik leksinė ir todėl gramatikai nepriklausanti kategorija. Taip manyti verstų štai kas. Pirma, nėra gramatinių požymių, kurių vienintelė funkcija būtų skirti vieną veikslą nuo kito. Antra, to paties priešdėlio reikšmę (pvz., *už-*, *pri-* žodžiuose *uždaryti*, *pridaryti*) nelogiška skaidyti į gramatinę (veikslo) ir leksinę. Trečia, tokios koreliatyvios veiksmažodžių grupės, kaip *daryti* (nežymėtasis narys): *uždaryti* : *atidaryti* (žymėtieji nariai) funkcionuoja kaip ir neabejotinai leksinės koreliacijos *arklys* : *kumelė* : *eržilas* arba *vaikas* : *berniukas* : *mergaitė* ir kt.

¹¹ Smulkesnę argumentaciją žr. str. „Trečiojo asmens nėra“, – Kalbotyra XXV(1).

Ketvirta, veikslą laikydami gramatine kategorija, gautume labai jau nesimetriškas jo paradigmas: vienam eigos veiksmažodžiui atlieptų visas būrys įvykio veiksmažodžių. Ir, pagaliau, penkta, gramatikai priskyrus veiksmažodžio veikslą, nori nenori teks jį pripažinti ir veiksmažodžių abstraktams, kuriuos iki šiol visi tebelaiko daiktavardžiais¹².

Sunku pagrįsti ir tokių konstrukcijų, kaip *yra matęs*, *buvo bešokstęs*, *yra mušamas*, laikymą veiksmažodžio formomis. Ta interpretacija nesiderina su daugeliu faktų. Pirmiausia, riba tarp „subūdvardėjusių“ ir nesubūdvardėjusių dalyvių objektyviai nenustatoma, bent jau gramatikoje šiam reikalui nepateikta tikslių kriterijų. Kalbamąsias konstrukcijas interpretuojant kaip formas, nesuprantama dviejų neiginių galimybė tose konstrukcijose: juk tokie pasakymai, kaip *To jis nėra negirdėjęs*, *Mėnulis nebuvo nematomas* yra visai įmanomi, o dviejų neiginių buvimas vienoje formoje nebūtų pateisinamas nei lingvistiškai, nei logiškai. Sunku suderinti gramatikoje duodamą interpretaciją ir su visiškai laisvųjų konstrukcijų žodžių tvarka: juk įmanomos (esant tam tikrai aktualiajai skaidai net būtinoms) tokios permutacijos, kaip *Matęs jis buvo viską*, *Buvo jis matęs viską*, *Buvo jis viską matęs* ir t. t. Net prielinksninės konstrukcijos, susidedančios iš savarankišku kalbos dalių, panašia laisve nepasižymi: juk nepasakysi **Stovinamas stogo be*. Be to, sykį nutarus, kad šios konstrukcijos yra formos, nuoseklumas ir vadinamasis apibendrinimo principas verčia pripažinti ir tokias sudurtines bendratis, kaip *būtiėjusiam*, *būti mušamam*, arba tokius sudurtinius dalyvius, kaip *buvęs mušamas*, *buvęsėjęs* ir t. t. Gramatikoje šiuo atžvilgiu nuoseklumui nusižengiama, ir tai visai suprantama: tokios formos atrodytų per daug jau paradok-

¹² Kad veikslas yra leksinė kategorija, tur būt, rodo dar ir tai, kad lietuvių kalboje įmanomi tokie pasakymai, kaip *baigiu pavalgyti* ir pan. (plg. A. Непокупный, Арральные аспекты балто-славянских языковых отношений, Киев, 1964, 42 tt.).

salios. Pagaliau vad. sudurtinės pradėtinės formos neturi nei esamojo laiko (argi tai išvaizduojama veiksmažodžiuose?), nei bendros kitų laikų „pradėtinės“ reikšmės. Vienintelis argumentas, kuriuo galima šiek tiek remtis, būtų tradicija ir iš dalies semantika, bet pastarasis argumentas (tradicijos jau nė neminint) neatrodo svarus: kalbamųjų konstrukcijų reikšmė lengvai išvedama iš jų atskirų komponentų reikšmės.

Nepamatuotai į gramatiką pateko būsimąjo laiko neveikiamieji dalyviai: išskyrus *būsima*, visos kitos jų formos yra arba archaizmai, arba analoginiai pačių kalbininkų dariniai. O jeigu taip, tai *būsima* reikia laikyti paprasčiausiu būdvardžiu, kaip kad būdvardžiais laikome daug produktyvesnius *vedinas*, *nešinas* tipo žodžius. Baidytis neveikiamųjų dalyvių sistemos asimetriškumo čia neverta: lyginant su veikiamaisiais, šie dalyviai ir taip yra asimetriški, nes neturi būtojo dažninio laiko¹³.

Dėl tradicinės schemas liko neaprašyti ir bendrieji linksniavimo dėsniumai: linksniavimas buvo išsklaidytas po įvairias kalbos dalis, ir todėl vienas svarbiausių morfologijos problematikos klausimų nebuvo net kaip reikiant suformuluotas.

Be rimtesnių motyvų kaip savarankiški įvardžiai traktuojami *mano*, *tavo*, *savo*, *kieno*. Tą traktavimą galima pateisinti nebent tuo, kad, juos laikant atitinkamų negimininių įvardžių linksniu, bendrinėje kalboje kaip ir neliktų savybinių įvardžių... Bet čia nieko nepadarysi – tokia jau mūsų kalba.

Iliustratyvus kalbos reiškinį traktavimas daug kur yra neleidęs autoriams susimąstyti dėl atskirų gramatikos kategorijų priskyrimo toms ar kitoms kalbos dalims, dėl jų tarpusavio ryšių ir hierarchijos. Sakysim, kalbant apie pusdalyvį, parodoma, kad pusdaly-

¹³ Be to, ir kitų laikų neveikiamųjų dalyvių produktyvumą reikėtų dar gerai patyrinti, nes jis, atrodo, priklauso nuo įvairių faktorių (pvz., *paukštelti* tipo veiksmažodžių būtojo laiko dalyviai retkarčiais pavartojami, o esamojo laiko – ne).

vių ir veikiamųjų dalyvių opozicija būtajame laike neutralizuojama dalyvio naudai. Vien šis faktas, rodos, perša keistoką, bet visai įmanomą išvadą, kad pusdalyvis yra tam tikra esamojo laiko dalyvio forma. Panašių apmąstymų sukelia ir padalyviai: jie iš esmės tik poziciškai skiriasi nuo atitinkamų dalyvių ir, tur būt, bent galėtų (jeigu neturėtų) būti laikomi tam tikru „absoliutiniu“ dalyvių linksniu (panašiai kaip tarminiai naudininkai *šun*, *dukter*). Mūsų kalboje panašių linksniuojamų žodžių su nuline galūne yra: plg., pvz., *anądien*, *kitąsyk* ir kitus tokius žodžius (iki šiol laikomus prieveiksmiais) – jie neretai turi du aiškius savarankiškus kirčius (*aną diēn*, *kitą sýk*, *kitą nākt*) ir tik produktyvi (aktyvi) transformacija iš galūnę turinčios formos leidžia motyvuoti *a* pailgėjimą, pvz., formoj *pernākt*¹⁴.

Galima atsargiai paabejoti ir dėl vad. naujybinių prielinksnių interpretacijos: visiškai jų formos sutapimas su atitinkamais prieveiksmiais atrodo gana įtartinas ir perša mintį, kad gal didžioji tų žodžių dalis (pvz., *anapus*, *šiaupus*, *išilgai* ir kt.) iš tikrųjų yra prieveiksmiai, valdą tam tikrus linksnius (panašiai, kaip *daug*). Palikdami naujybinių prielinksnių kategoriją, susiduriame su nemažais sunkumais: tenka pripažinti, kad mūsų kalboje egzistuoja (šiaip jau visai nebūdinga) produktyvi konversinė žodžių daryba; be to, išstipsta prielinksnio ir prieveiksmio ar net prielinksnio ir daiktavardžio riba (plg. *vidury lauko* ir kitas panašias

¹⁴ To balsio negalima tapatinti, pvz., su „nosiniu“ *ā*, nes priešingai, negu manyta iki šiol, kirčiuoti balsiai *a*, *e* žodžio viduryje yra pusilgiai, o ne ilgi. VVU stud. O. Snabaitytės (žr. jos diplominį darbą VVU lituanistinėje skaitykloje) eksperimentai (audiciniai, oscilografiniai, spektrografiniai), atlikti su diktoriais ir auditoriais „kapsais“, parodė, kad nulinė hipotezė apie tokių porų, kaip *rāstas*: *rāstas*, fonetinį tapatumą atmetama net 99,9% tikimybe, – *ā* yra gerokai ilgesnis ir įtemptesnis, negu *ā*. Vad. miestų (Vilniaus, Kauno) jaunimo tartyje skirtumas tarp tų garsų iš klausos atrodo dar ryškesnis.

konstrukcijas, kurių kiek neįprastą žodžių tvarką nesunku paaiškinti aktualiąja skaida), — lieka tik reikšmės didesnio ar mažesnio abstraktumo požymis, bet jis, deja, nėra diskretiškas.

Grynai morfologinis faktų traktavimas, tur būt, leistų atsisakyti ir skaitvardžio klasės, išskiriamos semantiniu, o ne morfologiniu pagrindu: vieni iš jų galėtų būti būdvardžiai (pvz., *vienas, pirmas*), kiti daiktavardžiai (plg. *šimtas karių : būrys karių*), dar kiti — tam tikririeveiksmiai (plg. *dešimt vyrų : daug vyrų*).

Daiktavardžių ir būdvardžių poklasiai, jų substitutai faktiškai yra daugelis įvardžių, išskyrus, be abejo, *aš, tu, mes, jūs, savęs*, — jų vieta linksniuojamųjų žodžių sistemoje tiesiog idealiai sutampa su vad. įvardiniųrieveiksmių vietarieveiksmio sistemoje. Žodžius *kažkas, tas, visas* laikydami savarankiška kalbos dalimi — įvardžiu, *kažkaip, taip, visai* irgi turėtume laikyti savarankiška kalbos dalimi — „įrieveiksmiu“. Bet taip niekas nedaro ir, tur būt, nedarys — vadinasi, vien nuoseklumo dėlei nereikėtų taip daryti ir su įvardžiais. Tačiau tiek šis, tiek ir kiti čia pateikti galimi sprendimai būtų įmanomi, tik atsisakius daugelio „klasikinės“ gramatikos teiginių... O, jų neatsisakant, mėginimai daryti dalinius pertvarkymus apčiuopiamos naudos dažniausiai neduoda. Ir kas, sakysim, iš to, kad kiekybės kilmininkas perkrikštytas kiekybės turinio kilmininku, nelyginamasis laipsnis — nelyginamąja forma, kad kitaip pertvarkytos būdvardžių linksniuotės, įvesta netiesioginė nuosaka? Kad ir kaip begalvotume, nelyginamoji forma yra laipsniavimo sistemos (laipsnių koreliacijos) narys ir todėl tam tikras, nežymėtas laipsnis. Naujosios būdvardžių linksniuotės turi tą trūkumą, kad skirtingi vyr. giminės dgs. naudininkai *mediniams* ir *dideliems* atsiduria kartu. O dėl „netiesioginės nuosakos“ savaimė kyla klausimas: ką gi formaliai bendra turi ji su visomis kitomis, finitinėmis nuosakomis?

Kadangi kategorijos buvo perimtos iš tradicinių gramatikų, todėl tai čia, tai ten teko ieškoti dirbtinių — kalbos sistemos nepadiktuočių — ryšių bei argumentų. Viso to rezul-

tatas — mažai motyvuoti teiginiai, kuriems tarpti geriausia dirva, be abejo, yra semantika ir ja pagrįstos klasifikacijos. Recenzuojamojoje gramatikoje, jos morfologijos dalyje, tokių aiškinimų nemaža, nes reikšmė, galima sakyti, kone visur aprašinėjama, nesinaudojant kokiu tikslesniu metodu (sakysim, tiriamojo elemento substitucijomis ir jo apsupties, arba pozicijos, kaitaliojimu), — dažniausiai pasitenkinama vad. sveikuoju protu (*common sense*) arba „įsijautimu“ į sukaupią medžiagą. Toks kelias negali būti vaisingas, nes neduoda visuotinai reikšmingų ir objektyviai verifikuojamų rezultatų.

Dažniausiai daromos dvejopos šio tipo klaidos: a) tariama reikšmė „sukonstruojama“ iš kalbos reiškinio pavadinimo, b) kategorijos ar konkretaus žodžio reikšmei priskiriami pašaliniai, iš konteksto ar ekstralingvistinės situacijos ištraukti dalykai.

Pirmojo tipo klaida dažniausiai pasitaiko, apibrėžiant ir plačiau aiškinant gramatinės kategorijas. Štai, pavyzdžiui, daiktavardis apibrėžiamas kaip daikto pavadinimas ir, kadangi tam apibrėžimui prieštarauja tokie žodžiai, kaip *grožis* ir *lakstymas*, čia pat tenka rašyti, kad „prie daiktavardžių priskiriami ir tie žodžiai, kurie reiškia daiktiškai mūsų suvokiamus įvairius veiksmus, būsenas, ypatybes“ (I 161), bet tai nieko negelbsti, nes palyginti aiškūs dalykai aiškinami mažiau aiškiais — tiesiog nestebimais psichiniais reiškiniais.

Kitu šios rūšies pavyzdžiu galėtų eiti kad ir tvirtinimas, jog būtojo kartinio laiko formos rodančios, kad veiksmas vykęs praeityje vieną kartą (II 96). Iš tikrųjų tos formos vienkartiškumo nerodo: juk galima sakyti ne tik *Šovė kartą*, bet ir *Šovė tris kartus*. O kur būtajame kartiniame laike tas vienkartiškumas tikrai neabejotinas (pvz., *Nuskendo kaimyno šuo*), jis išlieka ir kitais atvejais (*Kaimyno šuo nuskęs*), — vadinasi, priklauso ne laiko kategorijai, o veiksmožodžio leksinei reikšmei.

Antrojo tipo pavyzdžių nurodysim kiek daugiau, nes jie būdingi ne tik šiai gramatikai, bet ir daugumai kitų mūsų morfologinių tyrimų.

Štai aprašant, kaip veiksmažodžiais reiškiamas veiksmo būdas, teigiama, kad „apibrėžtos trukmės veiksmažodžiai žymi veiksmą su numatoma baigtimi. Paprastai apibrėžtos trukmės veiksmažodžių reiškiamas veiksmas atliekamas su tam tikru tikslu. Tikslu pasiekimas yra veiksmo baigtis“ (II 12). Kaip žinom, beveik visi žmonės gana nesunkiai susikalba, tad, vadinas, reikšmė jiems yra būtinas, kategoriškas teksto (kalbos akto) komponentas, bet viską numatyti jie sugeba ne taip jau dažnai (skaityti knygą galima mesti įgrisus, uždavinį spręsti – įsitikinus, kad iš to sprendimo nieko neišeis, ir t. t.). Iš tikrųjų tikslo buvimas ir jo pasiekimas veiksmu nėra būtini ir relevantiški (tai yra jautus ir autorė, plg. jos modalinį žodį *paprastai*) ir todėl negali priklausyti veiksmažodžio reikšmei, lygiai kaip skrybėlės spalva – žodžio *skrybėlė* reikšmei. Dėl tokio neesminių požymių traktavimo ribos tarp semantinių klasių pasidaro nebesuvokiamos, ir niekas negalės objektyviai pasakyti, kodėl, pavyzdžiui, *kalbėti*, *bambėti*, *šnabždėti* yra terminatyviniai (II 13), o *dainuoti*, *stenėti*, *šaukti* – duratyviniai (II 16).

Netiesa, kad, pavyzdžiui, „tranzityvinių rezultatinės reikšmės veiksmažodžių atliktinėmis formomis nusakoma ne tik veikėjo būseną, susidariusi dėl ankstesnio veiksmo, bet ir jo veiklos padariniai“ (II 150): iš tą teiginį iliustruojančio sakinio *Kas nors šiąnakt dobiluose yra gulėjęs – gulykla palikusi* aiškiai matyti, kad gulėjimo padariniai pasakyti žodžiais *gulykla palikusi*. Panaši klaida daroma ir teigiant, kad „ypatinga, šiek tiek ironizuojančia intonacija pasakytuose sakiniuose dalelytės *tegu(l)*, *te(-)* su būsimąjo ar esamojo laiko trečiuoju asmeniu reiškia grasinimą, bauginimą“ (II 564). Iš tikrųjų tokių sakinių žodžiais komunikuojamas adresanto noras, kad veiksmas būtų atliktas, tik intonacija tą turinį paneigia, paverčia priešingybe. Panašiai, be abejo, yra ir su tariamais amplifikatyviniais priesagos *-elis* vediniais: jų didinamoji reikšmė irgi atsiranda tik dėl priesagai prieštaraujančios intonacijos, o be konteksto *namelis* reikš tik mažą arba mielą, malonų namą.

Šitaip žiūrint į reikšmę, traktuojant ją kaip masę, kurią gali kaip tinkamas formuoti, be to, vietom per plačiai ją suprantant (pvz., priskiriant net jaustukams), lengva persistengti, pradėti viską skaldyti į vis mažesnes ir mažesnes dalis, prigalvojant visokių reikšmės „atspalvių“, „niuansų“ ir pan. Ryškiausiai ta tendencija matyti veiksmažodžio skyriuje (II 69–129), bet jos randame ir kitur (ypač dažnai – antrajame tome). Pavyzdžiu čia galėtų eiti kai kurių prielinksnių vartojimo aprašymas. Sakysim, apie *ant* sakoma, kad jis esąs „vartojamas erdvės santykiams reikšti <...> a) Žymint daikto paviršių, plotą, kuriame kas yra ar vyksta <...> b) Nusakant daikto paviršių, į kurį nukreiptas veiksmas“ (II 586). Jeigu prielinksnių reikšmė „atsiskleidžia tik žodžių junginiuose, kuriuose jie vartojami“ (II 577), o tuos junginius sudaro tik prielinksniai su jų valdomais žodžiais (*explicite* taip nerašoma, bet tai matyti iš pavyzdžių, žr. II 577), tai aišku, kad *ant stalo*, *prie vartų*, *po palėpe* ir kitos panašios konstrukcijos buvimo kurioje vietoje nesiskiria nuo krypties – tai pasakoma veiksmažodžiais ar iš jų padarytais žodžiais. Tad smulkinti tokiais atvejais vartojimo aprašą negalima, nes tai, be kita ko, užtušuoja kalbos specifiką, tariamai supanašina skirtingas kalbas (plg. r. *na stole* ir *na stol* ar vok. *auf dem Tische* ir *auf den Tisch*).

Toks smulkinimas, be to, trukdo atrasti esminę, invariantinę gramatinės kategorijos ar klasės reikšmę arba, tiksliau sakant, pirminę, „pagrindinę“ funkciją. Taip, pavyzdžiui, yra atsitikę su įvardžiuotiniais būdvardžiais (I 505–512), kurių reikšmių reikšmelių prismulkinata labai daug, bet niekur aiškiai nepasakyta, kad įvardžiuotinis būdvardis ne tiesiai rodo daikto ypatybę, o tik skiria daiktą nuo kitų tos pat klasės daiktų, – kai svarbi, aktuali yra ypatybė, sakomas tik paprastasis būdvardis. Neatskleista liko ir svarbiausioji sangražinio afikso funkcija – tranzityvumo panaikinimas.

Visai natūralu, kad, operuojant pernelyg subtiliais niuansais ir pasirenkant negriežtus, neaiškius kriterijus, neretai tenka nusidėti

logikos dėsniams ir taisyklėms. Tai pastebima ne tik šioje gramatikoje, bet ir kai kuriuose ankstesniuose reikšmės aprašymuose. Ypač dažnos buvo ir tebėra skirstymo klaidos. Kaip pavyzdį galima nurodyti sangražinių veiksmažodžių reikšmės skirstymą (II 199 tt.) į a) tiesioginę, b) netiesioginę, c) tarpusavio veiksmo, d) padėties keitimo, e) vidinės būsenos, f) intensyvaus veiksmo, g) rezultatinę, h) kokybinę, i) savaiminę. Atskyrus tiesioginę reikšmę, toliau skirstyti, rodos, reikėtų jau tik netiesioginę, nes klasės, arba aibės, neigimas apima visus į klases nepatekusius elementus. Konkretūs pavyzdžiai tą nesutikimą su logika parodo dar reljefiškiau: pavyzdžiui, „padėties kitimo“ reikšmei iliustruoti pateikti pavyzdžiai *keliasi, lenkiasi, tiesiasi* (II 199) galėtų būti ir „tiesioginės reikšmės“ klasėje (\approx *kelia save, lenkia save, tiesia save*), o „rezultatinės reikšmės“ veiksmažodis *prisikepti* (II 205) – „netiesioginės reikšmės“ klasėje (\approx *prikepti sau*), „vidinės būsenos“ veiksmažodis *žemintis* (II 202) – vėl „tiesioginės reikšmės“ klasėje ir t. t.

Nelogiškai dažnokai vartojami kai kurie terminai, ypač *santykis*: neretai kalbama apie *erdvės santykius, atributyvinius santykius* ir pan. ir nepasakoma, tarp ko tie santykiai yra, nors, kaip žinia, santykiai mažų mažiausiai galimi tik tarp dviejų elementų. Be to, gramatikoje yra ir neapibrėžiamų (ir net aksiomatiškai nepostuluotų) terminų.

Netvirti metodiniai darbo pagrindai daug kur yra trukdę autoriams daryti tvirtesnes išvadas. Kone kiekviename puslapyje pasitaiko griežtumą ir konkretumą panaikinančių „modalinių“ žodžių, kaip *paprastai, dažnai, retokai, retai* ir t. t., beasmenių *linkstama vartoti* tipo formulavimų ir t. t. Beveik niekur (išskyrus V. Urbučio rašytą skyrių) neoperuojama tikslesniais statistiniais duomenimis, todėl pastabomis apie kurio kalbos reiškimo dažnumą ar retumą neretai yra tik jungiami gretimi sakiniai, sušvelninami nelabai tvirti teiginiai. Neretai nepateikiami pilni neproduktyvių, išimtinių formų sąrašai (pvz., *skrenda* tipo veiksmažodžių, III linksniuotės daiktavardžių su *-ų* po kietojo priebalsio ir pan.), nors

gramatika be tokių sąrašų niekada nebūna išsami. Vengiama atitrūkti nuo konkrečių, užfiksuotų pavyzdžių, juos modifikuoti – redukuoti iki tyrinėjamam dalykui būtinų elementų – arba katalizuoti – papildyti elementais, kurių įvedimas palengvintų gramatinių ryšių interpretaciją. Taip žiūrint į gramatikos faktus, nulinių morfologinių elementų problema, suprantama, negali būti nė keliama. Bet tokie elementai leistų, sakysim, dalies kilmininką laikyti kiekybės kilmininko variantu, nes jį valdo nulinis kiekybės reikšmės žodžių klasės variantas (pvz., *Jis išgėrė (ka?) – ø (ko?) – alaus* \approx *Jis išgėrė litrą alaus*), atsisakyti vad. nepriklausomos bendraties vartosenos (II 410 tt.)¹⁵. Nuliniais elementais neoperuojama ir žodžių daryboje, nors vadinamieji galūnių vediniai gali būti aprašyti kaip turį nulines priesagas, reikalaujančias tam tikrų galūnių¹⁶. Ta nulio baimė yra privedusi ir prie aiškiai nevykusio teiginio – kad būsimąjo laiko „3 asmens“ *-s* esanti galūnė (II 55).

Vengiama ir kitokių, net paprasčiausių, transformacijų, pvz., pasyvinės, kuri būtų parodžiusi, kad neveikiamąją rūšį gali turėti ir naudininkiniai veiksmažodžiai, plg.: *Jis atstovauja liaudžiai* → *Jo atstovaujama liaudis*¹⁷.

Drąsesnių sprendimų baimę rodo ir tai, kad, pavyzdžiui, nėra aiškiai pasakyta, ar *verbum infinitum* yra veiksmažodžių formos, ar iš veiksmažodžių daromų tam tikrų savarankiškų žodžių klasės. Prieveiksmio apibrėžime teigiama, kad tai esanti nelinksniuojama ir neasmenuojama kalbos dalis ir tuo lyg vengiama pasakyti, kur dėtinas laipsniavimas, – priešingu atveju, žinoma, būtų rašoma „nekaitoma kalbos dalis“. Bet toliau pateikiami gražūs aukštesniojo ir aukščiausiojo

¹⁵ Žr. Č. Grenda, Pastabos dėl vadinamųjų infinityvinių sakinių, – *Kalbotyra XVII* (1967) 81 tt.

¹⁶ Plg. Д. Уорт, Морфология нулевой аффиксации в русском словообразовании, — *ВЯ* 6 1972 72–84.

¹⁷ Plg. V. Grabauskas, Dabartinės lietuvių kalbos naudininko reikšmės ir funkcijos, — *Kalbotyra XXII* (1) 1971 49 tt.

laipsniorieveiksmių, padarytų tiesiai iš neprieveiksminių pamatinių žodžių, pavyzdžiai¹⁸ argi nesako, kad laipsniavimas – darybos, o ne kaitybos dalykas? Savotiškas išsisukinėjimas yra ir visokios tarpinės, dvigubais terminais vadinamos klasės – *leksinė-semantinė kategorija, mišriojo tipo veiksmažodžiai* ir pan. Išskiriant pastarąją klasę, be kitų dalykų, išleidžiami iš akių darybiniai žodžių ryšiai, pvz., tarp *berti* ir *birti*, *irti* ir *ardyti*, *kibti* ir *kyboti*, *linkti* ir *lankstyti*, kur pirminiai *berti*, *irti*, *kibti*, *linkti* savaime turėtų rodyti, kad sudėtingesnieji jų koreliatai yra išvestiniai. Nėra knygoje kriterijų, kurie daiktavardinįrieveiksmį leistų atskirti nuo daiktavardžio konkrečiųjų linksnių.

Neryžtingai formuluojamos ir kodifikacinės pastabos, nors, kaip teigiama I 3, gramatika yra aprašomojo-norminio tipo, – įprastinės jų formulės yra „rekomenduojama“, „linkstama vartoti“, o reikėtų tiesiai ir aiškiai pasakyti, kad tas ar kitas dalykas tebėra nenusistojęs, įvairuoja ir pan. Neryžtingumas matyti ir pačiame tų pastabų turinyje: jaučiamas noras bendrinę kalbą išlaikyti archaiškesnę, negu ji iš tikrųjų yra, – į paradigmas nerašomos šnekamojoje bendrinėje kalboje beveik tik ir tevertojamos trumposios vietininko, įnagininko su *-m*, veiksmažodžio daugiskaitos formos, nesiryžtama įteisinti seniai įsigalėjusį esamojo laiko veikiamųjų nepriesaginių dalyvių kirtį galūnėje, *daugiausiai* tiporieveiksmius. Ar nebūtų jau laikas diferencijuoti skirtingų funkcinių stilių – visų pirma sakininės ir rašytinės kalbos – kodifikaciją? Bet visa tai dar pusė bėdos. Blogiau, kad knygoje, kaip jau sakyta, yra daug grynai tarminių arba archainių pavyzdžių, ne *petitu* pateiktų be komentarų ir

¹⁸ Vienas jų – karteniškių *laikiaū* (II 480) – į šią grupę yra patekęs per apsirikimą: *laikū* šiaurės žemaičių tarmėje yra grynasrieveiksmis, nes jo reikšmė beveik visai sutampa su lk. *anksti* reikšme ir skiriasi nuo daiktavardžio *laikas* reikšmės (daiktavardžio *laikas* anksčiau tradicinėje tarmėje nė nebuvo – buvo sakoma *čėsas*).

todėl, atrodo, laikomų norminiais. Tokia pernelyg plati „norma“ neatitinka realios padėties, nes leidžia, pavyzdžiui, generuoti net tokius sakinius, kaip *Tandei apyūšriais išėjome parduosimų malkų kirstų, bet, deja, polaikiai: puolėme nokabrazda, dirbome lytotoj, o uždirbom tik parubli*.

Gramatiką, ypač antrąją jos tomą, rašė didelis būrys nevienodų mokslinių polinkių ir lingvistinės pasaulėžiūros žmonių (iš viso 18), o yra gerai žinoma, kad net idealiomis sąlygomis *cum duo faciunt idem, non est idem*. Suderinti skirtingas nuomones buvo be galo sunku, todėl, esant tokiai padėčiai, daugiau ar mažiau konsoliduoti kolektyvą buvo galima, tik pasirinkus visų gerai išmanomą klasikinės gramatikos pavyzdį, nes lietuvių kalbai naujo kol kas niekas ir nėra pasiūlęs. Žinoma, ir šioje gramatikoje analogiški faktai skirtingų autorių kartais yra interpretuojami nevienodai, pasitaiko vienas kitam prieštaraujančių arba, gal tiksliau būtų sakyti, nesuredaguotų dalykų (nekalbant jau apie visokius smulkius apsirikimus, kaip antai *neapibrėžtos* vietoj *apibrėžtos* II 23, *padalyvis* vietoj *pusdalyvis* II 376 ir pan.). Pavyzdžiui, skirtingai suprantama žodžių daryba: V. Urbutis nuosekliai laikosi tiesioginių sandų principo ir darybinę reikšmę griežtai skiria nuo leksinės, o kiti autoriai (būdvardžių ir ypač priešdėlinių veiksmažodžių darybos poskyriuose) darybinę reikšmę neretai painioja su leksine ir neatsižvelgia į leksikalizacijos padarinius.rieveiksmio skyriuje (II 428) žodžiai *jau*, *vėl*, *vos* laikomi beformiaisrieveiksmiais, o, kalbant apie dalelytes (II 544), – dalelytėmis. Žemaičių dgs. viet. formos I 221 transponuotos su galūne *-ūse* (*sūnūse*, *piemeniūs*), o I 482 su *-ūs* (*baltūs*, *žaliūs*, *didelius*). Be reikalo nedviprasmiškas, tikslus *pamatinio žodžio* terminas (*underlying word* reikšme) pakeistas daugiareikšmiu *pagrindiniu žodžiu*, tuo labiau, kad žodis *pamatas* reikšme ‘pagrindas’ gramatikoje pasitaiko (pvz., I 210). Kolektyviniu gramatikos pobūdžiu žymia dalimi galima pateisinti ir metodinį jos konservatyvumą, kuris morfologiją neskaitino atriboti nuo fonetikos, sintaksės, leksikos ir

stilistikos (kaip pavyzdį galime nurodyti „Veiksmažodžio“ skyrių, kuriame yra daug sintaksės ir stilistikos dalykų – plg. nefinitinių formų aprašymą).

Jau kur kas sunkiau pateisinti neretą konkrečių morfologinių tyrinėjimų ignoravimą. Literatūros nurodymai, kaip sakoma pratarinėje, suredukuoti iki minimumo (I 5). Tai, žinoma, tiesa, nes pirmojo tomo išnašose nurodomi 26 autoriai, antrojo – 9 (iš viso minimumos 29 autorių pavardės). Įdomu tai, kad didesnė jų pusė yra aiškūs diachronistai (pvz., Bernekeris, Briukneris, Brugmanas, Endzelynas, Frenkelis, Mejė) arba dialektologai. Teoriniai sinchroninės kalbotyros darbai minimi tik 7 autorių. Sinchroninei lietuvių kalbotyrai atstovauja tik J. Jablonskis ir (su tam tikromis išlygomis) Ekblūmas, Kuršaitis, Otremskis. Kažkodėl ignoruojama daug pokarinių tyrinėjimų, kurių ne vieną esame paminėję šioje recenzijoje. Nei iš teiginių, nei iš išnašų nematyti, kad autoriai būtų susipažinę, pvz., su A. Jakulio, A. Jakulienės, E. Jakaitienės diserta-

cijomis arba bent jų autoreferatais. Darbus, pasirodančius jau redaguojant knygą, būtinai reikėtų nurodyti bent korektūrinėse pastabose, ypač jeigu jų teiginiai yra skirtingi.

Šiomis pastabomis jokių būdu nenorėjom sumenkinti tikrai didelio, pasiaukojamo darbo vertės. Norėjosi tikrai parodyti, kad kaip prieš gramatiką, taip ir po jos yra daugybė įdomių reikšmingų problemų, kurių sprendimo negalima atidėlioti *ad kalendas Graecas*. Turint tai galvoje ir mokslo tiesą laikant vertybe, negalima nesidžiaugti, kad šiuo metu, kai recenzuojama gramatika, A. Pakerio, J. Urbalienės, T. Plakunovos ir kitų tyrinėtojų triūso dėka beveik visa fonetikos dalis jau priklauso praeičiai. Ir ateityje hipotezės vienos gims, kitos mirs, teorijos bus kuriamos ir kritikuojamos ir, judėdamos į priekį, darys vis paprastesnės, logiškesnės ir grakštesnės, bet, kad ir kaip aukštai iškilusios, šaknimis jos bus visada įaugusios į akademinės mūsų gramatikos dirvą.

A. Girdenis, V. Žulys

Janusz Strutyński, **Polskie nazwy ptaków krajowych** (Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie, Prace Komisji Językoznawstwa Nr 33), Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1972, 212 p.

Vienos ar kitos kalbos paukščių pavadinimai neretai pasirenkami tyrinėjimo objektu. Prie temos patrauklumo prisideda, matyt, tai, kad šią leksikos grupę atriboti nuo kitos leksikos nėra jokio vargo. Lenkų kalbos paukščių pavadinimais domėtasi ir anksčiau. Be smulkesnių darbų, skirtų atskirų paukščių pavadinimams, lenkai jau turėjo ir bendresnį darbą, apimantį visų krašto paukščių pavadinimus su jų etimologijos aiškinimais¹. Recenzuojamasis darbas, iš eilės antrasis, nuo pirmojo skiriasi tuo, kad jo autorius yra kalbininkas specialistas, o ne mėgėjas. Krašto paukščiais darbe laikomi visi laukiniai paukščiai, kurie

tik yra pastebėti Lenkijoje. O tokių priskaičiuojamos 358 rūšys (iš jų krašte peri 211). Čia galima priminti, kad T. Ivanauskas, remdamasis iš esmės tokiu pat kriterijumi, prie mūsų krašto paukščių yra priskyres ir aprašęs 295 rūšis².

Be įžangos ir priedų (poros žemėlapių, sutrumpinimų, literatūros sąrašo, pavadinimų išsamių rodyklių), darbą sudaro trys skyriai.

Pirmajame skyriuje pateikiama medžiaga – lenkų kalboje vartojami ar anksčiau vartoti paukščių pavadinimai, rinkti iš senųjų raštų, pradedant XIV a. (čia autoriui darbą žymiai palengvino J. Rostafinskio apdoroti

¹ Z. Wasilewski, **Polskie nazwy ptaków krajowych**. Mianownictwo – słoworody, Warszawa, 1940.

² T. Ivanauskas, **Lietuvos paukščiai**. Antrasis papildytas ir pataisytas leidimas, I–III, Vilnius, 1957–1964.